

STRUENSEES MEDICINSK-LITTERÆRE VIRKSOMHED

AF

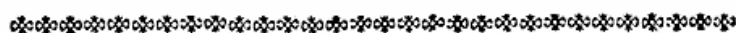
E. SNORRASON

Den norske Professor Ludvig Daae omtaler i 1876-77¹⁾, at han ved en gennemgang af revisor Halvor Andersens dokumentsamling i „Christiania Universitetsbibliothek“ stødte på „en ikke ganske liden Samling“ af breve til og fra Struensee. De stammede fra „denne navnkundige Mands“ ophold i Altona 1758-68 som stadsphysicus. Daae offentliggør et par af manuskripterne fra Struensees hånd, men finder iøvrigt, at resten er uden egentlig historisk betydning, da de væsentlig kun drejer sig om embedsanliggender. Ved velvilje fra Oslo Universitetsbibliotek er hele denne samling af Struenseedocuments²⁾ lånt herved til nærmere studium; det viste sig da, at der foruden forskellige breve til og fra Struensee fandtes lægelige attester, responsa om jordemødre – samt det nok så interessante: forlægget til Struensees disputats.

I Fund og Forskning 1954 (s. 63) har overbibliotekar R. Paulli fortalt om Det kongelige Biblioteks erhvervelse af Struensees disputats fra V. Maars bo, „De incongrui corporis motus insalubritate“, Halae 1757, 4to. Den er særdeles sjælden, selv om yderligere et eksemplar findes på Københavns Universitetsbiblioteks 2. afdeling. Forlægget har hidindtil ikke været kendt³⁾; det giver anledning til at belyse den unge mediciner Struensee under studietiden i Halle, ligesom det giver et billede af baggrunden for Struensees senere medicinsk-litterære virksomhed.

I sin Struenseebiografi fra 1942 skriver Hans Jensen: „S. synes at have været en interesseret og foretagsom Læge, og han var begavet ogsaa i andre Henseender. Dybtgaaende Studier var dog ikke hans Sag saa lidt som ideel Interesse for Kunst eller Litteratur. Ved sin Død efterlod han en yderst tarvelig Bogsamling, men en flot Garderobe“. Denne bedømmelse⁴⁾ svarer ikke til forholdene; en gennemgang af bøgerne i auktionskataloget⁵⁾ ved salget af Struensees bo viser noget helt andet.

DE
INCONGRVI
CORPORIS MOTVS
INSALVBRITATE

DIVINI NVMINIS AVSPICIIIS

ET

GRATIOSAE FACVLTATIS MEDICAE CONSENSV

PRAESIDE

D. ANDREA ELIA BÜCHNERO

SACRI ROMANI IMPERII NOBILI

POTENTISSIMO PRVSSIAE REGI A CONSILIIIS INTIMIS

MEDICINAE ET PHILOSOPHIAE NATVRAE PROFESSORE

PVBLICO ORDINARIO

ACADEMIAE IMPERIALIS NATVRAE CVRIOSORVM PRAESIDE

ET COMITE PALATINO CAESAREO

PATRONO ET PRAECEPTORE SVO

AETERNVM DEVENERANDO

PRO GRADV DOCTORIS

SVMMSQVE IN SCIENTIA MEDICA HONORIBVS

CAPESSENDIS

A. MDCCLVII d. XIV. FEBRVARII

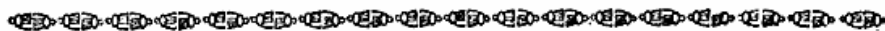
IN ALMA REGIA FRIDERICIANA

PVBLICE DISSERET

AVCTOR

IOANNES FRIDERICVS STRVENSEE

HALENSIS MAGDEBVRGICVS.

HALAE, LITTERIS GEBAVERIANIS.

Titelblad til Struensees disputats 1757.
Originalens kolumnestørrelse: 17,8 × 13,2 cm.

Fundet af Struensees hidtil ukendte manuskript til hans disputats, det tidligere – fra dansk side – lidet oplyste om hans medicinsk-litterære arbejder, samt den mangelfulde forståelse af indholdet af hans bibliotek berettiger til at tage disse problemer op.

FORUDSÆTNINGERNE FOR DISPUTATSEN. Johann Friedrich Struensee blev den 5. august 1752 – på sin 15-årige fødselsdag – indskrevet som mediciner ved Universitetet i Halle⁶). Det stærkt pietistiske hjem, han levede i, og det sværmerisk-religiøse milieu på Vajsenhusskolen i Halle – pietismens højsæde – forargede Struensee⁷). Tidligt gjorde han sig fri af den strenge skinhellighed; han kastede sig over det medicinske studium, der gav ham mulighed for at se mere frit og rationalistisk på livets foreteelser. Opmuntrende har det sikkert også været, at både morfaderen og begge morbrødrene var kendte og dygtige læger; morfaderen Johann Samuel Carl (1676–1757) havde selv disputeret i Halle (1699⁸); 1736 blev han livlæge hos Christian VI, 1739 justitsråd. Han afskedigedes 1742 og boede derefter i Halle hos svigersønnen, den teologiske professor dr. Adam Struensee. Morbrødrene dr. Johann Christian Carl og dr. August Ernst Carl var henholdsvis landphysicus i Ditmarsken og livlæge for fyrsten af Stolberg i Øvre Hessen.

Halle var en berømt universitetsby¹¹); her underviste et par af det 18. århundredes største medicinske systematikere: Friedrich Hoffmann (1660–1742) og Georg Ernst Stahl (1660–1734)⁹). Begge opstillede de medicinske systemer, der står i delvis modsætning til baroktidens videnskabsmænds; disse havde været præget af en vis dualisme; man søgte at forklare alt ved kliniske og fysiske årsager, men samtidig var de troende kristne, der ikke evnede at knytte videnskab og verdensanskuelse sammen. Det måtte være teologernes arbejde at finde nærmere ud af det sjæleliges placering – videnskabeligt kunne det ikke bearbejdes¹⁰).

Hoffmann, der var medicinsk professor i Halle fra 1693 til sin død i 1742 var endnu præget af denne dualisme; han mente nok, at medicinen var en erfaringsvidenskab, og at legemet var en maskine, men i sit store 9 binds værk: *Medicina rationalis systematica* (1718–40) tænkte han sig, at universet er gennemtrængt af en vitalsubstans „æteren“, der oprettholder en vis tonisk ligevægt i kroppen. Ændres denne tonus (spænding) opstår der *enten* spasmesygdomme: akutte sygdomme som betændelser, febre eller kramper på grund af øget spænding i organernes fibre *eller* atoniske sygdomme: kroniske lidelser som tæring eller lammelser på grund af slappelse af fibrene; i sidste tilfælde kommer der øget udsondring af legemsvæskerne, der kan blive skarpe, sure eller alkaliske. Sygdommene måtte enten behandles med afslappende eller tonusøgende medicamen-

ter, hvilket endnu går igen i vor tid, hvor patienterne stadig kræver et „Tonicum“. Ved besvimelser kræver folk endnu „Hoffmanns Dråber“ – en uskyldig spiritus-æteropløsning, som Hoffmann foreskrev¹¹).

Stahl, der var medicinsk professor i Halle fra 1694 til 1716, mente, at

Sortkunstblad af J. J. Haid efter maleri af J. S. Beck. (J. Brücker: Pinacotheca scriptorum illustrium, I, 1741.) Originalens størrelse: 31 × 19 cm.

sjæl og legeme hørte tæt sammen; legemet falder hen, når sjælen forlader det. Ideen var ikke ny, Stahls „animisme“ var tidligere blevet forklaret ved „Naturen“, „pneuma“ og lignende begreber, og det lykkedes heller ikke nu at overbevise præster eller læger om dette biologiske princip, der kunne helbrede alle sygdomme ved sine egne reaktioner. Sjælen – eller naturen – var den bedste læge, men den kunne tage fejl, og når det skete, måtte lægerne træde til for ved hensigtsmæssig medicin at sætte sjælens rigtige reaktioner i gang. Stahl var en ivrig, intolerant pietist¹²); derfor var den bedste læge den, der arbejdede under Guds nåde. Ligesom

Hoffmann mente Stahl, at de vigtigste sygdomsformer var: blod-overfyldning, blodfortykkelse og forandringer af tonus i organernes fibre¹³).

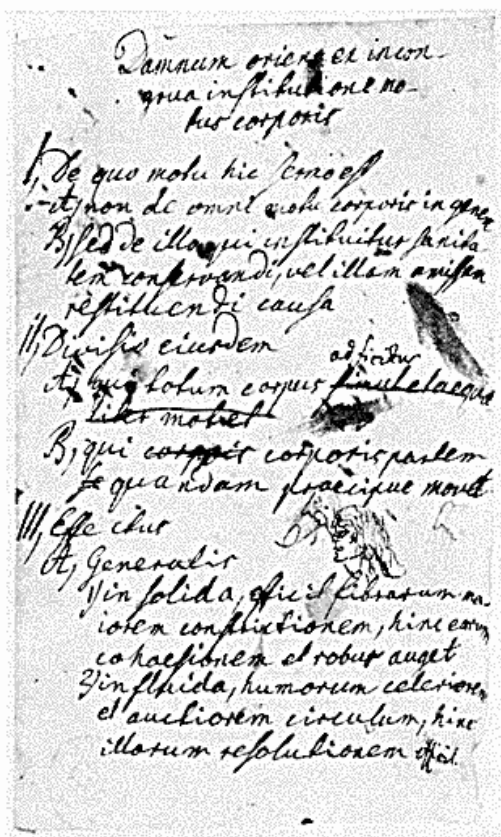
Stahl blev 1730 tilkaldt til den syge kong Frederik den IV, men ønskede ikke at rejse herop; det gav mere at være livlæge hos kong Friederich Wilhelm I af Preussen; kort før kong Frederik døde, tilså Stahl ham dog på Gottorp Slot¹⁴). En af Stahls yndlings elever var Struensees førnævnte morfar, Johann Samuel Carl, der 1736-42 var den danske kong Christian VI.s livlæge.

Struensee nåede ikke at opleve disse storheder, men Hoffmanns efterfølger i embedet Büchner kom til at få betydning for hans medicinske studier, og det er under hans vejledning Struensee skriver sin disputats, ligesom Büchner er handlingens leder ved forsvaret i Halle d. 14. februar 1757 (se s. 63). Andreas Elias Büchner (1701-69) (se s. 65) var en udpræget polygraf, der ivrigt forsvarede Hoffmanns teorier¹⁵); han var umådelig flittig – under sin professortid i Halle skrev han adskillige større værker. (*Fundamenta physiologica* 1746, *Fundamenta therapiae generalis* 1747, *Fundamenta materiae medicae* 1754, o. fl.¹⁶) samt fik sine elever til at udgive 330 disputater¹⁷); i dem alle går hans klare tankegang igen; han synes at have haft en fremragende evne til at stille sine elever opgaver – og få dem til at løse dem. De må ikke opfattes som vor tids monografi-disputater; det var bundne opgaver. Forfatterne var ganske unge (Struensee var 19-20 år) og det drejede sig om en udvidet eksamensstil, der afslutter studietiden. Samme år som Struensee disputerer (1757), får 21 andre trykt disputater fra Halles Universitet under Büchners ægide. Büchner havde selv fra 1719-21 studeret hos Hoffmann og den berømte retsmediciner Michael Alberti (1682-1757); 1721 blev han medicinsk doktor i Erfurt, hvor han 1729 blev ekstraordinær og 1737 ordinær professor; 1744 måtte han, på grund af en religiøs flygtnings ophold i hans hjem, flygte til Halle, hvor han fik tilbudt den lige afdøde Hoffmanns stilling. Büchner var højt estimeret; allerede som 34-årig blev han præsident for det kejserlige Leopoldinske-Carolinske Akademi, 1736 udnævntes han til hofmedicus i Petersborg (kom dog ikke i funktion) og 1744 blev han kongelig preussisk geheimeråd¹⁸). Hans berømmelse kan også ses af, at Linné opkaldte en planteart efter ham¹⁹).

Der foreligger ikke nærmere oplysninger om Struensees studier under Büchner; det er derfor morsomt at se det i Oslo fundne forlæg. Det fremgår af dette klart, at Büchner har dikteret Struensee opgaven, dens opstilling og de ting han skulle discutere; Struensee har pligtskyldigt skrevet det ned, men som vist s. 67, har det ikke altid moret ham at skrive

arbejdet; han har på manuskriptets forside med andet blæk givet sig til at tegne mere eller mindre karikerede ansigter.

FORLÆGGET OG DISPUTATSEN. Büchners diktat har Struensee nedskrevet på et lille ark papir $17 \times 10,5$ cm stort; det består af 10 tæt beskrevne

Struensees egenhændige disposition til hans disputats.
Originalens størrelse: 16×10 cm.

sider, hvoraf de $7\frac{1}{2}$ indeholder dispositionen til disputatsen, mens der på de resterende sider er skrevet dels recepter på essenser og dels henvisninger med sidetal til enkelte værker, han har skullet slå efter; kun en enkelt forfatter (Platner) er nævnt, men det er ikke muligt nærmere at identificere kildestederne. At det er Struensees og ikke Büchners skrift kan ses ved at sammenligne dels et brev fra Büchners hånd (Kgl. Bibl. Thott 1221, 4°), dels med andre af Struensees skriftstykker i Halvor Andersens dokumentsamling.

Som emne til disputatsen har Struensee fået opgivet: den skade, der opstår ved forkerte legemsbevægelser (overskriften: *Damnum oriens ex incongrua institutione motus corporis*). Et udmærket emne at diskutere på et tidspunkt, hvor man var ivrig for at undersøge betydningen af Stahls og Hoffmanns teorier om tonus og blodfyldte i organerne. Büchner – og dermed Struensee – deler opgaven i visse hovedafsnit:

Afsnit I: om den bevægelse, der her er tale om A) ikke om legemsbevægelser i almindelighed B) men om sådanne der medvirker til at bevare sundheden, eller hinc, der genbringer den tabte sundhed. Afsnit II: disse kan inddeles i A) de, der påvirker hele kroppen og B) de der bevæger dele af kroppen. Afsnit III: virkningerne A) i almindelighed 1) i faste dele, hvor der udvirkes øget spænding i fibre og heraf følgende sammentrækning og rødme, 2) i de flydende dele hvor der opstår hurtigere og øget strømning og heraf følgende forstyrrelse af væskerne. B) på de enkelte dele; her følger en længere opremsning af de forskellige forholds betydning for de enkelte organer: temperamenterne (kolerisk, sangvinsk), træthed, betændelse o. s. v.

På de følgende sider er emnet opdelt i rent skematiske oversigter, som Struensee blot har kunnet bygge videre på; han har fået dem dikteret og har kun behøvet at „sætte kød på“. Det er et udmærket bevis på både Büchners klare måde at sætte tingene op for sine elever og på datidens disputatsordning. Der er adskillige blækklatrer, men kun få rettelser i manuskriptet – og kun på den første side findes de viste tegninger – formentlig følger af Struensees manglende lyst til at gå i gang med arbejdet; han har siddet og tegnet, mens han ventede på inspiration. Et aftryk af hele forlægget giver ingen særlige oplysninger; det her viste billede (se s. 67) giver tilstrækkeligt indtryk deraf. Men det er rimeligt at give en kort gennemgang af resultatet i den trykte disputats.

Titlen ændredes lidt og arbejdet udvidedes til at fylde 44 tryksider. Den dediceredes morfaderen Johann Samuel Carl og morbrødrene: Joh. C. Carl og Aug. E. Carl. Den er opdelt i 30 paragraffer og begynder med at definere bevægelse som et middel til sundhed. Der er to slags bevægelser: bevægelse af hele legemet og dets enkelte dele. Bevægelser forøger hjertets slag og det ansporer og forøger blodets og de øvrige væskers om-løb. Ved bevægelse opnås tillige en styrkelse af muskulaturen og nerverne. Ved hjælp af bevægelser forøges væskernes cirkulation og ved stilstand sker der afslappelse. Det, at væskerne bliver „animeret“ ved bevægelse kan skabe uheldige indvirkninger i kroppen, når bevægelserne udføres på en uhensigtsmæssig måde, f. eks. ved overdreven bevægelse. Om bevægelser er overdrevne afhænger af, under hvilke vilkår de sker og af

alder, køn og temperament. Der er forskel på, hvad bevægelserne betyder for det melankolske, det sangvinske, det flegmatiske og det koleriske temperament. Alt dette vil han imidlertid ikke komme ind på; han beskæftiger sig kun med bevægelsens skadelighed hos syge.

Her kan der først være tale om skadeligheden i almindelighed ved overdrevne bevægelser, når muskler og knogler er svage. Hvis denne svaghed i de „faste dele“ er forbundet med rigelighed af væske, er situationen uheldig. For det andet kan overdreven bevægelse være farlig, når der er mangler og defekter i væskekerne, hvis de f. eks. er meget sejgtflydende eller meget tyndtflydende. Hvis de faste dele, der udgør kar og indvolde, er skrøbelige, og der er stort væskepres, kan resultatet blive åndenød, pludselig død, sprængning af karrene, blodpropper og betændelser, blødninger og apoplektiske tilfælde.

Hvor mangel på væske er forbundet med svaghed i de faste dele, skyldes væskemanglen først og fremmest sår. Hvis der er for lidt væske, får organismen ikke tilstrækkelig med forsyninger; er blodpresset for stort, kan det overfylde hjertet og vanskeliggøre dets funktion. Hvis blodets tykthed er forbundet med manglende elasticitet i de faste dele, kan de flydende partikler på grund af deres overflod komme så tæt på hinanden, at de størkner og derved skades sundheden. Der opstår nervøse bevægelser i hjertet, nervøse hjertekramper og vanskeligheder med vejrtrækningen, svimmelhed, sprængning af de mindre kar og smerter. De der skades af dette er de hypokondre. Hvis der er for lidt væske og sejhed i de faste dele vil patienten have en stærk disposition for at der sker forrådelser. Denne tilstand kan bl. a. give anledning til opståen af fnat og purpura chronica. Denne tilstand kan i det hele taget give anledning til hudsygdomme, og bevægelse er under disse forhold skadelig, da hjerte og blodcirkulation ikke kan fungere som det skal. Hvad enten man lider af den ene eller den anden sygdom, er det galt at bevæge sig for meget.

Man må også tage de ydre omstændigheder i betragtning, når man skal vurdere bevægelsernes gavnlighed og skadelighed. Overdreven bevægelse i varm luft er skadelig. Det indvirker på blodløbet og besværliggør åndedrættet. I kold luft skaber overdreven bevægelse blodophobning i organerne. Det hjælper ikke at tage tøj på i kulde, fordi den kolde luft trænger ned i lungerne og øver sin skadelige virkning på blodløbet der; hærkning er et naturligare værn. Under disse forhold opstår rheumatiske lidelser, forkølelser og halsbetændelser.

Det er uheldigt at bevæge sig straks efter fødens indtagelse, idet maven da endnu er opsvulmet af fødemidlerne. Det er også uheldigt med overdreven bevægelse, når man er træt på grund af andre anstrengelser. De

bevægelser, der begynder i en tæksom, bedøvet og trist sindstilstand er skadelige. Bevægelse på fugtige steder frembringer katharr, diarré og rheumatisme og ligeledes er det skadeligt at bevæge sig, hvor der er uddunstninger af skarp, hård og snavset karakter. Man skal ikke bevæge sig kraftigt, hvor der ikke er adgang til frisk luft.

Hvad angår *specialbevægelser* er det uheldigt at bevæge enkelte dele uden samtidig at bevæge hele kroppen. Når det er skadeligt at bevæge arme eller ben uden samtidig at bevæge hele legemet, skyldes det, at det ikke medfører tilstrækkelig luftfornyelse i organismen. Det er specielt skadeligt at bevæge armene, når man sidder i krumstilling. Man bliver træt af at tale i rum, hvor der ikke er tilstrækkelig luft-cirkulation. Det er almindelig kendt, at bevægelse er skadeligt for folk med svagt helbred. Hvis man taler og gestikulerer samtidigt, er der risiko for hovedpine. Bestemte bevægelser med dele af kroppen kan være skadelige; således er ridning ikke godt for folk med hæmorrhoider.

Som det ses, er det en klart opsat gennemgang af Hoffmanns og Stahls teorier; det er værd at lægge mærke til Struensees hæften sig ved hærden af kroppen og den friske lufts betydning – principper han senere gennemførte ved opdragelsen af kronprinsen²⁰); medvirkende var ganske vist også de i tiden opdukkende Rousseau'ske tanker²¹); Struensees hærden af den lille, svagelige dreng betingede dennes senere særdeles hårdføre konstitution. Han kunne således undertiden virke nærmest ufølsom over for sine medmennesker.

Noget nyt videnskabeligt bringer disputatsen ikke; der er ingen nærmere diskussion af andre tidligere forfatteres opfattelse af problemet; der findes ingen kildesteder angivet i hele arbejdet. Men sammen med forlægget giver den en god forståelse af de mange disputatsers fremkomst under Büchners ledelse ved Halles Universitet.

ALTONATIDEN. Efter at være blevet dr. med. i Halle rejste Struensee 1757 til onklen A. E. Carl i Gedern ved Vorarlberg i Øvre-Hessen, hvor denne var livlæge hos Fyrsten af Stolberg. Undervejs besøgte han forskellige „Gesund-Brunnen und Bäder“ for at lære noget om dette²²). Der øvede han sig „in der praxi, worin er auch glücklich seyn soll“²³) men der foreligger intet skriftligt fra Struensees hånd i Gedern-tiden²⁴). 20.10.1757²⁵) bliver Struensee stadsfysikus i Altona efter den lige afdøde dr. Bolten og samtidig landfysikus i grevskabet Rantzau samt Herrschaft Pinneberg. Medvirkende hertil har det givet været, at faderen af den danske regering var blevet ansat som pastor primarius ved hovedkirken i Altona i 1757. Struensee flytter med til Altona sammen med broderen og de 3 mindre søstre, og alle indlogeres de hos faderen.

Ikke mindre end 8 læger fra Altona konkurrerede med den ganske unge dr. med. om stillingen, som ganske vist ikke var indbringende, men den gav mulighed for nogen privatpraksis. Den årlige løn var 40 rigsdaler + 30 rigsdaler fra fattigkassen. Byens største privatpraksis havde en af ansøgerne, dr. Remminghausen, hvilket ikke bedrede Struensees protegerede stilling. I 2 promemorer²⁶⁾ fra ca. 1761 og 6.11.1762 skriver Struensee til Bernstorff om sine økonomiske forhold, men denne ser ikke nogen mulighed for at bedre situationen. Bernstorff er endnu på daværende tidspunkt velvilligt stemt over for den, der senere forstøder ham fra statsministerposten, og han søger endog i 1764-65, hvor der er besvær med Struensees skrivelser, at skåne ham mest muligt for kongelige magtbud.

I det første – udaterede – promemoria skriver Struensee, at han ikke har kunnet klare sig uden understøttelse af faderen. Hans udgifter er store og han har 3 søskende, der dels er uforsørgede, dels ikke „erzogen sind“, hvorfor han må anmode om lettelser. „Meine Wünsche würden vollkommen befriedigt seyn, wenn ich das Salarium eines hiesigen Rathsverwandten bekäme, das, soviel mir bewusst, in zweyhundert Rthlr. besteht. Ich würde alsdann dem hiesigen Publico mit meiner geringen Wissenschaft als durch Vorlesungen aus dem Teatro anatomico, Unterricht der Hebammen und dergleichen nützlicher seyn können, als wenn ich zu meinem Unterhalt mit der Praxi medica mich allzuviel zu zerstreuen gezwungen sähe.“

Forudsætningen for Bønskriftet er, at Struensee i 1760 – ved faderens forflyttelse til Rendsburg som generalsuperintendent – havde måttet købe sig eget hus og måtte føre egen husholdning. Hans bord var om middagen dækket til seks, om aftenen til fire; der skulle være god, velsmagende mad, men ikke kostbarhed eller overflod. Som gæster inviteredes lærde, handelsfolk og militære. Struensee nævner, at han gerne ville holde forelæsninger ved Teatro anatomico for publikum; i en sidebygning til tugthuset var 1737 et anatomisk theater blevet bygget. I en forordning af 8.4.1737 foranledigede Christian VI, at selvmorderes og henrettedes lig overgaves stadsfysikus for Slesvig-Holsten til obduktion. Efter 1740 fandtes en direktør, en prosektor, en demonstrator og en adjunkt ansat ved teatret. Direktøren skulle hvert år holde et kursus i anatomi eller kirurgi²⁷⁾. Som tidligere nævnt findes i Halvor Andersens dokument-samling endvidere sektionssattester og vota om jordemødre udfærdiget af Struensee; i promemoret fremhæver han også ønsket om at komme til at undervise jordemødrene.

Da dette andragende ikke bedrede situationen, udsendte han et nyt –

det tidligere nævnte af 6.11.1762. I dette fortæller han mere detaljeret om sit slæb for udkommet. Han må 1) føre skriverier om alle medicinske tilfælde, 2) visitere 3 apoteker for stedets 18.000 indvånere, 3) hjælpe sårede og forulykkede, 4) hjælpe sindssyge, 5) være til stede ved sektionerne in theatro anatomico, 6) krybe i hæsle huler og vove livet ved den der herskende afskyelige lugt, 7) drage omsorg for syge i vajsenhuse, lazaretter, tugthuset²⁸⁾, syge arrestanter i vagten og i bødlens hus, 8) behandle dagligt 8–10 fattige, der søgte hans hus for fattiggassens regning, 9) besøge syge i adspredte huse og fattige fremmede, som fattiggassen ikke betalte for, 10) tilse fattige landarbejdere, der passerede Altona, 11) passe patienter med smitsomme sygdomme og 12) holde forelæsninger om anatomi. Der har været nok at klare, når han også skulle passe nogen privatpraksis. Hvis det ikke er muligt at skaffe ham bedret økonomi, ser han ikke anden udvej end at drage bort til Ostindien²⁹⁾.

Medvirkende til dette skridt havde tillige hans manglende succes som skribent været; i hans hus logerede fra 1760–62 en barndomsven ved navn David Panning³⁰⁾; tilsammen besluttede de at udgive et „Monatschrift zum Nutzen und Vergnügen“. Det blev trykt 1763 og forlagt af Michael Chr. Bock i Hamburg med 4 hefter (juli, august, september og oktober), og skulle hjælpe på begges økonomi. Det lå i tiden at udgive populære medicinske skrifter – et hamburgkollega J. A. Unzer havde stor succes dermed³¹⁾.

Det første hefte indeholder 4 artikler af lægeligt indhold; da der ikke er forfatternavn ved arbejderne, kan man kun gætte sig til, at Struensee har skrevet de 3; det fjerde må være af ham, thi et forlæg til det findes i Halvor Andersens manuskriptsamling³²⁾. Artiklen indleder tidsskriftet og hedder: „Gedanken eines Arztes von der Entvölkerung eines Landes“; den handler om befolkningens flugt fra land til by, hvorved agerdyrkingen forsømmes og forplantningen formindskes. På grund af vellevneds syge flytter de rigere af landboerne til byen og quindkønnet lader sig hellere fæste i købstæderne, hvor sæderne er friere. Hoveri og hårde afgifter, frygt for krigstjeneste får bønderne til at flytte; det var at ønske, at de ville vende tilbage til forrige tiders simpelhed. Sygeligheden og dødeligheden på landet er stor. Læger vil være af stor betydning for befolkningen; alt for ofte behandler skarprettere, barberer, fordærvede apotekere og andre de syge, hvorved voksne og børn ofte dør for tidligt. Dette vil en rigtig uddannet læge kunne hjælpe meget på. Han har påvist misforholdet i Holsten og håber, at den rette person dertil må blive udpeget. Det er de samme synspunkter³³⁾, der gik igen i hans andet pro-memoria til Bernstorff.

De øvrige artikler hedder: „Die Seelenwanderung“ (p. 25), „Von den Mücken“ (p. 32) og „Vom Sonnenstich“ (p. 44) og er populære småarbejder; det samme gælder artiklen i augustheftet: „Von dem neuen Methode, den Staar zu operiren“ (p. 141).

Men i septemberheftet findes (p. 223) den artikel, der skulle skaffe Struensee den følgende tids besværligheder; den hedder „Lobrede auf die Hunde und Album Græcum“. Med talrige bibelske og teologiske henvisninger fortælles det, at hundene overgår menneskene i taknemmelighed, udholdenhed, menneskekærlighed, troskab o. s. v.; særlig fremragende er hundene, fordi deres tarme danner „Album Græcum“, som er et bekendt helbredelsesmiddel³⁴). Forfatteren slutter artiklen: „Ich weiss wohl, das viele meiner Leser alles, was ich zum Lobe des Album Græcum gesagt, für übertrieben halten werden. Noch kein einziger Arzt hat bisher der chymischen Geschicklichkeit des Hundes Gerechtigkeit wiederfahren lassen, ja man hat das Album Graecum, gleichsam als wäre dessen Gebrauch in der Medicin nicht von so ausgebreitetem Nutzen, kaum in den Lehrbüchern gedacht. Es ist mir lieb, dass ich bei Anpreisung dieser herrlichen Medicin nicht unbewaffnet erscheine, sondern wichtige und überzeugende Beweise in den Händen habe. Wem ist jenes Pulver unbekannt, dessen Erfindung unsere beglückte Zeit einem ihren grössten Ärzte zu verdanken hat, das Pulver, welches ungeachtet der angeboren Bescheidenheit des Erfinders dennoch für ein Universalmittel gehalten wird, das Pulver, welches bisher einem beträchtlichen Theile Deutschlands und in ein paar angrenzenden Provinzen unentbehrlich geworden ist. Dieses Pulver ist – die Menschenliebe des Herrn Erfinders wird es mir nicht übel deuten, dass ich sein Arcanum öffentlich entdeckte – dieses Pulver ist, sage ich, nichts anders als Album Graecum, oder, wenn es dieses nicht sein sollte, ihm in den Wirkungen vollkommen ähnlich. – Aus allem, was ich bisher gesagt, erhellet deutlich, dass der Hund unendliche Vorzüge vor dem Menschen zu haben scheine. Ich kenne nur einen einzigen Mann, der so gut als ein Hund ist, und das ist der Doktor . . . , und nur ein Ding, welches so gut als Album Graecum ist, nämlich sein Pulver, und das ist Album Graecum. Denn, sagt der Professor Panglosz, nichts ist einem Dinge ähnlicher als das Ding selbst.“ Det var grove hentydninger til den kendte – ovenfor nævnte – praktikus i Hamburg dr. Unzer, der netop tjente godt på et hemmeligt pulver til forbedring af fordøjelsen: Pulvis digestivus Unzeri, der bestod af kulsur magnesia, svovlsurt kali og rensed salpeter.

I oktoberhæftet findes 3 artikler, som *kan* henføres til Struensee, „Eine Preisfrage“ (p. 289) om indretning af et husapotek, „Kleine Unglücks-

fälle einiger falschen Ärzte in England“ (p. 313) og endelig (p. 318) den artikel, der får bægeret til at flyde over „Anzeige von den jenigen Schriften des berühmten Herrn Magister Ehrenfried Zuckmantel, welche nach seinem Tode herauskommen werden; von ihm selbst abgefasst“. Den angriber charlataneriet blandt tyske læger og deres salg af arkana og slutter med følgende gravskrift over Zuckmantel (der skal være identisk med dr. Unzer!):

Kein frecher Sterblicher stör ihn in seiner Ruh,
Doch deck ein frommer Hund sein herlig Grab mit Albo Græco zu.

Senior blandt Hamburgs præster, hauptpastor Goeze³⁵⁾ indklagede bladets trykker for Hamburgs råd og forlangte det konfiskeret; bogtrykker Bock henviste til Panning, der boede hos Struensee; Struensee indrømmede at have skrevet til bladet, men benægtede pure at have forfattet de stødende artikler. Men mistanken blev hængende ved Struensee, og efter brevveksling mellem overpræsident v. Qualen og Bernstorff oktober 1763 blev det standset; dog foreligger der et „Fünftes und sechstes Stück“ for november og december, og til restoplaget af alle 6 hefter blev der 1764 trykt et nyt fællestitelblad med titlen „Zur Belustigung“³⁶⁾.

Lysten til at skrive havde Struensee dog stadig; han var interesseret i socialmedicinske problemer, ville gerne vække opmærksomhed og han besluttede derfor at udgive et eget tidsskrift. Hos bogtrykkerbrødrene Burmester i Altona fik han i januar 1764 trykt „Altonaische Monatschrift zur Beförderung der Wissenschaften, der Künste, des Geschmacks und der Sitten“. De 2 første artikler: „Von der Achtung der Schriftsteller gegen der Publicum“ (p. 3-14 med underskriften: „S ***“) og „Anmerkungen über die Gifte und ihre Arzneikräfte“ (p. 15-32) sendtes i korrektur til Bernstorff med en følgeskrivelse af 10. januar 1764. Struensee bad sig fritaget for fremtidig censur; Bernstorff læste det og fandt intet, der kunne nødvendiggøre censur; sålænge Struensee – skrev Bernstorff til overpræsident von Qualen 28. januar 1764 – holdt sig fra injurier og intet skrev, der stred mod religionen og staten, måtte han have lov at hævde sine meninger.

Von Qualen foranledigede dog ved skrivelse af 10. februar 1764 til Bernstorff en allerhøjeste resolution af 19. marts 1764, hvorved der krævedes fortsat censur af Struensees forfatterskab³⁷⁾. Så opgav Struensee udgivelse af eget tidsskrift og 1764 lader han da „Versuch von der Natur der Viehseuche und der Art sie zu heilen“ trykke under eget navn i Schleswig-Holsteinische Anzeigen (p. 97-107), samt de førnævnte artikler

om „Giftene“ (p. 664-74, 683-92 og 713-22) og 1765 om „Skribenters Agtelse“ (p. 6-12, 17-19) i samme tidsskrift³⁸). Artiklen om kvægsygen (mund- og klovsyge) er karakteristisk ved Struensees interesse for isolation og inoculation ved denne sygdom – nye synspunkter på den tid. Artiklen om giftene er en populærvidenskabelig gennemgang af giftmidlers virkning – udfra hvad han havde lært i Halle hos Büchner. Arbejdet om skribenters agtelse er en klage over de mange populærvidenskabelige forfatters overdrevede skrivelser. De burde kun referere kort og klart, og overlade dommene til læserne. Kun bogkræmmerne vil tabe ved færre, men bedre tidsskrifter; han nævner to alt for skrivende kolleger: dr. Diaforius (det skal være en omskrivning for den flittige Unzer) og hr. Bathyll (en kendt Hamburg-professor Schütze), og skriver, at de vil optræde som polyhistorer, „weil keine Kunst oder Wissenschaft insbesondere ihr Glück machen, und sie nähren könnten“. Det bliver dog mere en dom over hans egne mislykkede forsøg som populærvidenskabelig forfatter.

Som skribent vandt Struensee altså hverken penge – eller anerkendelse; han havde i pagt med tiden gode ideer, men hans jalousi og injurierende façon bragte ham på afveje; og den mod ham rejste kritik og anklage er fuldt berettiget. Men da det lykkes ham at helbrede Schack-Rantzaus hustru for kopper og ved heldige kure at komme i yndest hos den holstenske adel, blev han i de følgende år en søgt modelæge; dermed var hans videre skæbne beseglet; Schack Rantzau og andre anbefalede ham til Christian VII, og da denne skulle på sin store udenlandsrejse 1768, udnævntes Struensee til kongelig livmedicus.

Hans videre skæbne er velkendt, men det vil dog være rimeligt at slutte af med en gennemgang af hans bibliotek; det kan belyses ved kataloget fra auktionen over hans efterladenskaber.

STRUENSEES BIBLIOTHEK. Når man læser Ellings elegante lille „Hofkronik, studier omkring Caroline Mathilde“ (1945), ærgres man sig over, at auktionskataloget over Struensees efterladenskaber⁴⁰) er undgået denne strålende skribent; her er netop supplerende oplysninger om udsmykningen af Struensees værelser på slottet. Men mens Elling virkelig har arbejdet med sit problem, har Hans Jensen i *sin* Struensee biografi⁴⁰) læst kataloget uden forståelse. Han erklærer, at Struensee havde „en yderst tarvelig bogsamling“. Det må dog betænkes, at dels havde Struensee nok at tage vare på; han skulle passe på den for ham klart sindssyge konge⁴¹), han skulle underholde dronningen i mere end en forstand, han skulle være maitre de plasir og samtidig reformere rige og folk i oplysningstidens ånd. Mere end 2000 forordninger nåede han at udstede i sin korte regeringstid. Tiden måtte derfor være knap til bogsamlen og læs-

ning; dertil kom yderligere den hyppige skiften bolig; først sent får han ordentlig bolig i løngangen mellem Christiansborg og kancelliet⁴²).

Auktionskataloget nævner ialt 61 bøger „in Quarto“ og 180 „in Octavo“. Ved gennemgang af samlingen ses det, at det drejer sig dels om værker af filosofisk og historisk-biografisk karakter, dels en større samling lægelige bøger; og blandt disse sidste findes datidens nyeste og bedste kirurgiske og medicinske værker, samt som udtryk for hans tidligere interesse for jordemødrene og folkehygiejnen en del obstetriciske og retsmedicinske værker. I Kvarterne findes: Hoffmanns *Medicina rationalis systematica*, 1729, og *Medicina consultatoria*, 1726–30 (ganske vist inkomplet), Stahls *Collegium practicum*, 1728, Boerhaaves *Elementa chymica*, 1732, van Swietens *Commentaria in Aphorismos Boerhaaves*, 1754, M. Albertis *Systema jurisprudence*, 1754, Zittmanns *Medicina Forensis*, 1706, samt Mauriceaus *Tractat von schwangerer Weibspersonen*, 1680. I samlingen af Octaver findes flere af Boerhaaves værker: *Aphorisma de Morbis Oculorum*, 1746, *Aphorisma de Morbis Curandis*, 1752, Hoffmanns *Fundamenta physiologiae*, 1746, *Fundamenta pathologiae specialis*, 1747, *Fundamenta therapiae generalis*, 1742, Hallers *Primae lineae physiologiae*, 1747, Sydenhams *Praxis medica*, 1695, Büchners *Fundamenta materiae medicae*, 1754, C. Bartholins *Opuscula Quatuor*, 1628, og Th. Bartholins *Cista medica*, 1662; der er anatomiske værker som Th. Willis *Cerebri anatome*, 1666, obstetriciske som Roederers *Elementa artis obstetricia*, 1753, Bössels *Grundlegung zur Hebammenkunst*, 1753, og mere håndbogsagtige som Blancardts *Lexicon medicum*, 1718, og *Theatrum chymicum*, 1700.

Det drejer sig om særdeles gode og nyttige værker for en læge på den tid – og udvalget viser hans reformatoriske interesser inden for medicinalvæsenet. Tiden har ikke tilladt ham at skaffe sig en større og mere komplet samling. I disse bøger har han kunnet finde råd og støtte, når han ville udbygge Danmarks lægevæsen, og tankerne derom har han jo givet udtryk for allerede i de nævnte promemorier til Bernstorff. I J. C. Berger havde han tillige en fremragende medhjælper, hvad angik jordemoder-væsenet i Danmark⁴³).

Iblandt de øvrige bøger bør dog lige nævnes Voltaires *Traité sur la tolérance* og J. J. Rousseaus „*Emile*“ (Amsterdamudgaven fra 1764).

For venlig hjælp under udarbejdelsen beder jeg redaktør Erik Olaf-Hansen, Politiken, og Universitetslektor, dr. phil. E. Bach modtage min bedste tak. Arbejdet var dog ikke blevet fuldendt, hvis ikke jeg havde kunnet arbejde videre på de Struenseestudier min afdøde fader, kontorchef, cand. jur. E. Snorrason havde efterladt sig; hans flid og initiativ være mindet ved dette arbejde.

¹⁾ Danske Samlinger, 2. Rk. V, 1876-77, 284-88. - ²⁾ Om revisor i Danske Kancelli Halvor Andersen (1745-1810), og hans samling af bøger og manuskripter, som han testamenterede et eventuelt Universitet i Norge, se Dansk biografisk Leksikon I, 1887, 228, og Th. Høverstad i Syn og Segn, XXII, 1916, 433-44. Høverstad foranledigede ved sin skarpe, men velmente artikkel, at samlingen blev ordnet og opbevaret på en værdig måde, som gaven fortjente det, sml.: Kongelige Frederiks Universitetsbiblioteks Aarboek for 1917, XI-XII og XXI-XXIV, hvorefter samlingen nu er katalogiseret - dog uden større forståelse af Struenseedokumenterne. - ³⁾ V. Haderup (Københavns Medicinske Selskabs Forhandlinger, 1892-93, 86) omtaler Daaes undersøgelser (sml. note 1), men har øjensynligt ikke selv set manuskriptsamlingen; andre Struenseeforskere fra K. Wittich (Struensee, 1887) til V. Lange (Fra Struenseetiden, 1926) omtaler den aldrig. - ⁴⁾ Dansk biografisk Lexikon, XXIII, 1942, 46. - ⁵⁾ Fortegnelse på Formid Gods og Løsore . . . som Mandagen den 19de October førstkomende om Eftermiddagen Kl. 9 slet ved offentlig Auction til de Høystbydende skal bortsælges. Kiøbenhavn, 1772. Trykt hos August Friderich Stein. - ⁶⁾ Universitetsmatriklen i Halle - se Daae (sml. note 1) s. 285. - ⁷⁾ sml. J. K. Høst: Geheimekabinetminister Grev Johann Friedrich Struensee og hans Ministerium. I, 1824, 81-85, og B. Münster, Bekehrungsgeschichte des Johann Friedrich Struensee, 1772, 174. - ⁸⁾ V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevasen, II, 1873, 298. - ⁹⁾ E. Gotfredsen: Medicinens Historie. 1950, 204-08. - ¹⁰⁾ H. E. Sigerist: Grosse Ärzte. München 1954, 160. - ¹¹⁾ D. Guthrie: A History of Medicine. London 1945, 217 og E. Gotfredsen (sml. note 9) 205-07. - ¹²⁾ H. Boerhaave - det 18. århundredes største Kliniker (1668-1738) - kaldte Stahl „den sure Metafysiker“ - sml. Guthrie 217. - ¹³⁾ Guthrie (sml. note 14) 216 og Gotfredsen (sml. note 9) 207-08. - ¹⁴⁾ A. Lübbbers: De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Dod. Særtryk af Ugeskrift for Læger 1906, 146-49. - ¹⁵⁾ A.-J.-L. Jourdan: Dictionaire des Sciences Médicales, III, 1821, 43-57. - ¹⁶⁾ J. G. Meusel: Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller, Lpz. 1802, 659-75. - ¹⁷⁾ I årene 1717-44 udgav han 12 disputatser, hvor han selv var autor, og hjalp 14 til disputats som respondens - se Dictionaire (note 15). - ¹⁸⁾ Fr. C. G. Hirsching: Historisch-literarisches Handbuch berühmter und denkwürdiger Personen welche in dem 18. Jahrhunderte gestorben sind. I, 2, Lpz. 1795, 31-33. - ¹⁹⁾ Buchnera L. er en slægt af tropiske Scrophulariaceae (Maskeblomstrede). - ²⁰⁾ Se bl. a. L. Koch i Hist. Tidsskrift, 6. Rk. III, 1891, 1-58, og Jul. Petersen *ibid.* 339-432; C. Elling: Hofkronik, 1945, 69-72 med de der anførte noter 47-51. - ²¹⁾ Almindeligvis anses J. J. Rousseau for den, der ved sin „Émile“ 1762 har vakt interesse for den fri opdragelse af børnene; allerede John Locke havde dog 1693 skrevet „Some thoughts concerning Education“ - oversat 1721 til fransk; Rousseau nævner den i sin fortale, men siger der, at emnet ellers havde været urørt, indtil han skrev „Émile“. Imidlertid udkom i Paris 1760 Desessartz': „Traité de l'Éducation corporelle des Enfants en bas Age“ og 1762 „Dissertation sur l'Éducation physique des Enfants“ af Ballexserd; den sidste var svar på en prisopgave fra Videnskabernes Selskab i Haarlem. Begge undlader Rousseau at citere, tiltrods de er udkomne for „Émile“. „Émile“ blev iøvrigt voldsomt fordømt både i Frankrig, Holland og Schweiz; i Genf blev den offentlig brændt. Den første danske oversættelse begyndte at udkomme 1796 hos bogtrykker Sebastian Popp, til-egnet Arveprins Frederik; en fuldstændig oversættelse er udgivet af V. Malling, 1897. - ²²⁾ Cit. efter Promemoria af 6.11.1762 til J. H. E. Bernstorff - hvilket findes i Halvor Andersens Documentsamling (sml. note 2). - ²³⁾ Bernstorffs oplysninger til politidirektør Willebrand i Altona 1765 se Hille i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-

Holstein-Lauenburgische Geschichte XVI, 1886, 275-97. - ²⁴) H. Schmidt: Deutsch-nordische Zeitschrift, I, 1928, 125-35. Schmidt har gennemgået det Stolberg-Gedernske arkiv og Hessens Stadsarkiv i Darmstadt. - ²⁵) Ikke 20.10.1758 som anført fejlagtigt af Høst (sml. note 10) I, 86. - ²⁶) Det første er aftrykt hos Daac (sml. note 1) og det andet hos Hille (sml. note 23). - ²⁷) E. H. Wichmann: Geschichte Altonas. Altona 1865, 201-02. - ²⁸) 1731 indrettedes tugthus i Altona og 1762 byggedes en fløj til dette som sygehus; her kunne 10-11 patienter behandles i 5 små værelser. Wichmann (sml. note 27) 201 og 207-08. - ²⁹) W. F. Petersen i Annals of Medical History. New Series, IV, 1932, 370 og Schmidt (sml. note 24). - ³⁰) Struensee og Panning var bysbørn og skolekammerater fra Halle. S. skaffede P. en hofmesterplads i Hamburg; senere fik han en stilling ved kopskatten i Altona. Efter at tidsskriftet var standset, gik P. i hollandsk tjeneste, hvor han blev løjtnant og auditor. 1771 kaldte S. ham til Kbh. og gjorde ham til sekretær ved kabinettet. Se Holger Hansen: Kabinetstyrelsen i Danmark, I-III, 1916-23, registrene. - ³¹) J.A. Unzer (1727-99) udgav bl. a. Der Arzt. Eine medicinische Wochenschrift Hamburg 1759-64, 1769, 1770 og Sammlung kleiner Schriften, I-III, Hamburg 1766-67. På dansk findes dr. U.B. Aaskows oversættelse: J.A. Unzers medicinske Haandbog. I-II. Kiøbenhavn 1771 hos Brødrene Berling i Pillestræde. Unzer havde studeret i Halle under Krüger og Juncker (der som Stahls yndlingslev blev læge for Kong Frederik IV under dennes hjertesygdom i 1730 - sml. Gofredsen (note 9), 208). Unzer var mere realist end sine læremestre, og udfra sine anatomiske studier gik han stærkt ind for nervernes betydning for dannelsen af fornemmelser og ideer; hans praktiske livssyn samt litterære evner skabte ham en stor praksis i Hamburg. (Dictionaire (sml. note 15) VII, 1825, 380-71). - ³²) Se Daac (sml. note 1) 287-88 og J. K. Høst: Den nordiske Tilskuer I, 1816, 138-41. - ³³) Synspunktet må han dog senere moderere på grund af datidens mangel på veluddannede læger; i sit forslag af 1771 til en ny medicinalforordning lader han fortsat skarpretterne virke som kirurger, sml. K. Carøe: Bøddel og Kirurg, 1912, 12 og 37, og Haderup (note 3) 86. - ³⁴) Hunde udskiller en hvidlig afføring, når de spiser mange ben - „Magnesia animalis“. - ³⁵) Johan Melchior Goeze, den kendte Lessingmodstander, som var foranledningen til „Nathan der Weise“. - ³⁶) Dette tidsskrift eksisterer her kun i et eksemplar: Københavns Universitetsbiblioteks 1. afd.; det har oprindeligt beroet i „Helsingør offentlige Bogsamling“ og er skænket denne af kgl. pakhussforvalter, krigsraad Laurits Aagaard Hass (død 1822) som en „litterarisk Siældenhed“; det har fællestitlen fra 1764 „Zur Belustigung“. De 2 sidste hefter indeholder ingen populærmedicinske artikler udover en ironisk skrevet recept på „et sikkert Skønhedsmiddel“ (o: menneskelige Excrementer særligt bearbejdet af en fransk Chymist Homburg) 166-67. - ³⁷) sml. Hille (note 23) 290-97, hvor brevvekslingen er aftrykt. - ³⁸) Artiklen om Kvægsygen findes også i Hannoverisches Magazin 1764, 266-80. - ³⁹) Sml. note 5. - ⁴⁰) Sml. note 4. - ⁴¹) Se V. Christiansen: Christian VII's Sindssygdom, 1906, 21 ff. - ⁴²) Se Elling 136 ff. - ⁴³) Se J. Petersen (sml. note 20).